

Вербалізація концептів простору в романах Й. Струцюка*Роботу виконано на кафедрі історії та культури української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті проаналізовано компоненти просторової концептосфери романів Й. Струцюка “Круцю, круцю, журавлі” та “Од Гучви до Стоходу”, виявлено їх стилістичні функції.

Ключові слова: концепт, концептосфера, конотація, відкритий простір, лексичне та концептуальне значення слова.

Голоюх Л. В. Вербалізація концептів пространства в романах Й. Струцюка. В статті розглядаються компоненти пространственої концептосфери романів Й. Струцюка “Круцю, круцю, журавлі” і “Од Гучви до Стоходу”, розкриваються їх стилістичні функції.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, коннотация, открытое пространство, лексическое и концептуальное значение слова.

Goloyukh L. V. The Verbalization of the Space's Concepts in Y. Strutsiuk's Novels. The article analyzes the components of space's conceptual sphere in Y. Strutsiuk's novels, the article deals with it stylistics function.

Key words: concept, conceptual sphere, connotation, open sphere, lexical meaning of the word, conceptual meaning of the word.

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвостилістичний аналіз художнього тексту охоплює всі рівні: фонетичний, лексичний, граматичний та ін. Цілісність сприйняття й асоціативність мислення – ті умови, що забезпечують адекватне сприймання і відтворення взаємозв'язків художніх образів. Повноцінне сприймання твору неможливе без концептуального аналізу, який передбачає вивчення не лише номінативної функції мовних одиниць та їхньої стилістичної ролі, а й урахування колективної свідомості, національних особливостей художньої творчості. “Виділення власне лінгвістичного аспекту в дослідженнях концепту точніше визначатиме місце мовознавчої науки в загальнокультурних пошуках. Відкриваються перспективи для того, щоб простежити співвідношення концепту з такими об'єктами лінгвістичного аналізу, як слово, образ, вербальний символ, синонімізація його вираження, парадигматичні зв'язки тощо” [1, 111].

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Праці сучасних учених Н. Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Б. О. Серебренникова, Ю. С. Степанова, С. Я. Єрмоленко, Ю. О. Карпенка, М. П. Кочергана, Г. М. Колесника, Л. А. Лисиченко, Л. І. Мацько, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського та інших висвітлюють ідіостиль різних письменників у функціонально-стилістичному аспекті, розкривають семантичні можливості слова на тлі загальномовних процесів. Художня лінгвоконцептологія представлена працями Н. Ф. Єремєєвої, Л. П. Іванової, В. І. Кононенка, Ю. С. Степанова й ін.

Проблематика праць названих учених є актуальною і при дослідженні мовної та концептуальної картин світу сучасного волинського письменника Й. Струцюка.

Мета статті – дослідити компоненти ідіостилу письменника в плані індивідуальних репрезентацій художнього простору, суб'єктивного характеру вербалізації концептів відкритого простору.

Актуальність статті полягає в потребі вивчення мовностилістичної структури концептів відкритого простору – компонентів романів Й. Струцюка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Важливим рівнем художнього тексту є часопростір – система концептів, які позначають місце, хронологію подій тощо. Категорія простору – одна із ключових у концептуальній картині світу письменника. Це пояснюється передусім тим, що суттєвим аспектом художньої мови є добір точного слова для позначення просторових властивостей дійсності. Активне вживання концептів простору в мовній тканині романів Й. Струцюка, розширення стилістичної семантики лексем на позначення концептів належать до характерних рис ідіостилу письменника.

Мовна тканина романів Й. Струцюка фіксує значну кількість лексем на позначення концептів відкритого простору, а саме:

1. Концепти земного простору, конкретизовані архісевою *природний простір*: *земля, суходіл, степ, долина, гора, поле, ліс, сад, гай, південь, північ, дорога, шлях, поле, пасовисько, перелісок, узлісся, лозняк, посадка, перелісок* та ін.;

2. Абстрактні назви земного простору: *простір, земля, світ*;

3. Назви напрямків і місця пересування: *дорога, шлях, путь, стежка, роздоріжжя* та ін.;

4. Назви, пов'язані з геополітикою, цивілізацією і т. ін.: *імперія, республіка, держава, місто, село, селище, границя* та ін.;

5. Назви “високого” простору: *небо, обрій, небосхил, видноколо, крайнебо*;

6. Назви водного простору: *річка, озеро, плесо, джерело, вода, глибина* та ін.;

7. Метафоричні назви простору, у тому числі переносні: *там, де..., кудись, не знати куди, шлях, десь аж ген, царство Денедесь, потойбіч* та ін.

У концептуальному полі романів Й. Струцюка “Круцю, круцю, журавлі” й “Од Гучви до Стоходу” одним із ключових є словообраз *земля*. Лексема *земля* реалізується як концепт духовної цінності, батьківщини, формуючи асоціативний ряд *батьківщина, Україна, рідні місця, українське Забужжя* тощо, об'єднаний поняттям *рідна земля*.

В українській мові концепту *земля* притаманні багатозначність і об'ємність смислового наповнення. “Словник української мови” фіксує такі значення цієї лексеми: місце життя і діяльності людей; земляна поверхня, площа, по якій ходять; суша (на відміну від водного простору); ґрунт, який обробляється, використовується для вирощування рослин; країна, край, держава [2, Т. III, 557–558].

Ідіостиль Й. Струцюка актуалізує концепт *земля*, котрий часто реалізується як просторове поняття, що означає частину території України, зокрема Волинь і Холмщину. Ця номінація створює правдиву тональність епічної оповіді, виступає засобом історичної конкретики. Роман “Од Гучви до Стоходу” подає докладну історичну хроніку боротьби українців із поляками за свою батьківщину. Концепт *земля* стає ключовою лексевою авторської оповіді, наприклад: “Тут, над Гучвою, нейтральної *землі* не було. Для українців то була їхня *земля*, бо вони її заселили раніше, ніж людська пам'ять спромоглася це зафіксувати. Вони тут будували хати, обробляли землю, а у свята молилися у своїх храмах. Для поляків це теж була їхня *земля*, бо вони тут не раз уже руйнували церкви, а котрі не руйнували, – переводили в костели... І хоч над усім тим сьогодні панував третій – сильний і жорстокий – українці більше думали про ту *землю*, котру плугами обробляють, поляки – котру, захопивши зброєю, мусять відстояти. Треба визнати, що третя – сильна і жорстока – сила ... не була зацікавлена ні в тих, хто обробляв, ні в тих, хто боронив цю *землю*. Третя сила стояла на тому, аби попередні дві сили знищили одна одну. Тоді вона, третя сила, знатиме, як розпорядитися цією *землею*” [4, 61–62].

Концепт *земля* має складну лексичну структуру. Відображаючи реалії *Україна, українське Забужжя, Волинсько-Галицьке князівство* та інших, лексема *земля* є семантичним стрижнем ліричних відступів – історичних екскурсів, наприклад: “І город Холм побудував наш князь”. Недарма поет звеличив цей момент: “Виріс Холм і став на варті української *землі*. І не тільки князь Данило стояв на варті української *землі*. Стояв на варті і його батько, могутній князь Роман, стояв на варті і його славний син Лев, громили шляхту козаки” [4, 18].

Функціонування лексеми *земля* ускладнюється описами внутрішнього стану персонажів, моделюванням психологічного портрету героя. Так, мовний образ персонажів романів Й. Струцюка містить концепт *земля* як відображення специфіки їх світосприймання, яке чергується з авторською оповіддю про історичні події, наприклад: “Рідну *землю* боронити треба, аби не було запізно” [4, 46]; “Хтось робить на своїй *землі*, я – на панській” [4, 40]; “І як гарно на цій *землі*! І як тихо, – подумав я тоді” [3, 29].

Концепт *земля* включає поняття *країна, територія певного народу, держава* і конкретизується епітетами *українська, своя, наша, рідна* тощо, асоційованими з Волинню. Пластично-зорові малюнки простору, в якому дотримано співвідношення динамічних і статичних ознак, створюють концепти *поле, гай, ліс, узлісся, лозняк, березняк, степ, долина, луг, гай, сад* та ін.

Просторові концепти – назви ландшафту – зумовлюють конкретну організацію контексту, інформують про візуальні картини, тло подій, створюючи детальні зорові образи, наприклад:

“Василь перейшов Чумацький Шлях і стежкою біля молодого *березняка* навпрошки подався на Відьмаки до матері” [3, 184]; “Вийшов з *лісу* і навпростець подався до села” [4, 88]; “А вдосвіта Нестор Сойка сам подався у *лозняк*” [4, 17]; “Устимчина хата – з греблею, за *лугом*, котрий тягнувся по один бік річки” [3, 42].

У структурі просторової концептосфери романів Й. Струцюка вирізняються лексеми, які створюють лірично-інтимну тональність оповіді, наприклад: “Там так запаморочливо цвіли сади і теплими майовими вечорами билися об шибку хрущі, з яскраво-зеленого *березняка* озивалися до всіх літа виці й щедра на літа зозуля, а на подвір’ї на одній нозі, закинувши високо в небо голову, поскрипував журавель і ворожив на зорях” [3, 24]; “А в той далекий час був теплий гарний день. Земля купалася в сонці, облітав цвіт з дерев. Повітря духмяне. Особливо тут, у *полі*” [3, 36]; “Вийшов із *саду* поміж *городами* на *луг*. На *лузі* сів над річкою. На землі було так тихо, ніби ніде нічого не трапилося. Вслухався в цю тишу – вона незвична” [3, 139].

Художньо-зображальна функція концепту *сад* як особлення простору, створеного людиною, позначає українську звичаєву реалію, семантично пов’язану з національним простором, наприклад: “Я лежав у ліжку і дивився крізь вікно в *сад*” [3, 54]. Розвиток стилістичної семантики концепту *сад* пов’язаний з активізацією семи *традиційний український простір*.

Мовний світ Й. Струцюка засвідчує розмежування прямих номінацій концептів відкритого простору та їх образне використання. Лексема *стен* вживається у прямому номінативному значенні, проте цей концепт є образним імпульсом для розгортання широких епічних картин у тексті твору, наприклад: “Він на Вінниччині воював проти большевицьких банд, він розкидав їх по *стенах*, як вовк отару” [4, 52]; “А були коні-воїни. Їм відтинали вуха шаблі, а вони мчали вперед, вривалися у вороже розташування, зводилися на диби, билися грудьми з такими ж, як вони, але вже з іншого табору. Вони розметалися по *стену* або ж тачанки розметали і нестримно неслися” [3, 94].

Контекстуальним антонімом концепту *земля* є словообраз *чужа земля*, вербалізований в асоціативному ряді *російська імперія, одна шоста суші, простори Росії, хребти Уралу, польська держава, Краківська земля* тощо, компоненти якого виступають засобами правдивого відтворення подій, створюють необхідний історичний колорит авторської оповіді: “Повернулася чудотворна з далеких мандрів. Врешті-решт знайшлася. А дехто вже думав: загубилася десь у безмежних *просторах Росії*, котрі холмшаки обвандрували в пошуках притулку аж до *хребтів Уралу*” [4, 29].

Концепти простору формують образне мікрополе, побудоване на художньому протиставленні *земля–небо*. Лише зрідка ці лексеми функціонують у метафоричних сполуках. *Земля* – вербалізований символ матеріального, звичайного існування, часто – боротьби за право жити на своїй території; *небо* – внутрішня свобода, вільна душа, наприклад: “Пісня стала його зброєю, знаряддям вибавлення, шаблями порятунку до тієї драбини, що з’єднує *землю і небо*, волю і неволю, буття і небуття” [3, 139].

Концепт *небо* вербалізується в образах *небосхил, небокрай, крайнебо, видноколо, обрій*. Виступаючи засобом конкретно-зорового зображення, названі лексеми деталізують, увиразнюють авторську оповідь, сприяють передачі настрою, враження тощо. Розмірена, уповільнена художня оповідь письменника змальовує пейзажні картини, які гармонують із настроями, почуттями персонажа. Лексеми *небеса, небо, крайнебо, обрій* асоціюються із сумним настроєм, тривожним станом душі, наприклад: “Ніч вигорнула всі зорі на *небо*. І всі сузір’я лукаво підморгували. Ряхтіли Стожари, виблискували косами косарі і ще хтозна-хто. Десь на самому *крайнебі* блукала, як завжди, Велика Ведмедиця, трохи осторонь од неї – Мала. Що вона шукала в цьому густо підсиненому *небі*? Здивований Місяць підійшов до самого Чумацького Шляху, здавалося, боявся переступити через нього” [3, 184]; “Але потроху ті тіні почали розчинятися, а над *крайнебом* розповзалися важкі хмари вогню” [4, 86–87].

Номінації “верху” простору є активними чинниками утворення тропів – епітетів, метафор, порівнянь. Так, на оригінальній авторській асоціації побудована метафора *впиратися в небосхил*, яка створює психологічний портрет головної героїні роману, передаючи позитивні враження персонажа, наприклад: “Одно слово, де ще таке можна побачити, щоб аж упиралася пшениця отак, як море, в *небосхил*” [3, 23]. Лексеми *небосхил, видноколо, небо, обрій* виступають образними знаками краси рідної землі. Їх поєднання з назвами рослин надає контексту зорової конкретики, деталізації, наприклад: “Вона вже бачила. То були соняшники. Вони витіснили з *видноколу* пшеницю і тепер зачудовано дивились услід поїзду, що мчав, як мовиться, на всіх парах на ту ж північ” [3, 23]; “Вже сонце мало б торкнутися *виднокраю*, бо на землю, чи то пак на воду раптово впали сутінки” [3, 234]; “Хотілося побачити *небо* чистим, а *обрій* квітучим” [3, 85].

Мовна манера Й. Струцюка активізує епітетне словосполучення *зоряне небо*, яке часто вживається в невластивій мові персонажа й надає контексту позитивної тональності, виступає засобом створення лірично-інтимного настрою, наприклад: “Під широким *зоряним небом* спочивала земля” [3, 84]; “Як затягнуть одну (пісню), а в сусідньому селі іншу, то линуть ті пісні, обнімаються мелодіями під *зоряним небом*” [3, 111].

У художньому світі Й. Струцюка філософсько-естетичний потенціал образу *дорога* деталізується епітетами із семами тривоги, трагізму тощо: *далека, тяжка, небезпечна, нерівна, вихляста, розбита*, наприклад: “Люди барилися, бо *дорога була далека, тяжка й небезпечна*” [3, 263]. Оповіді з ключовим словом *дорога* в деяких контекстах роману “Круцю, круцю, журавлі” малюють українські побутові реалії, які супроводжуються авторськими ретроспективами.

Вербалізацією просторового концепту, що означає напрямок, виступає лексема *шлях*, яка в романі “Од Гучви до Стоходу” функціонує в контексті історичної хроніки, наприклад: “Десять тут річка Синюха впадала в Гучву, а село Вокиїв, за переказами, непокірним червенським князем нагадувало оглядатися на Київ. Власне, звідси і вів *шлях «во Київ»*” [4, 81]. Таким чином, номінація *шлях* має більш виразне стилістичне забарвлення, ніж *дорога*: лексема *шлях* наближає оповідь до літописного стилю.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Концепти простору надають оповіді письменника історичної та художньої конкретики, раціонально-логічної деталізації мови. Дослідження концептосфери художнього твору відкриває перспективи подальшого лінгвістичного аналізу концепту як вияву вербальної колективної та індивідуально-авторської свідомості.

Література

1. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 111–117.
2. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
3. Струцюк Й. Круцю, круцю, журавлі : роман / Й. Струцюк. – Луцьк : Надтир’я, 1996. – 255 с.
4. Струцюк Й. Од Гучви до Стоходу : діалогія / Й. Струцюк. – Луцьк : Волин. кн., 2007. – 332 с.

Статтю подано до редколегії
23.12.2010 р.